

'alles te verliezen om voor de toekomst land en volk te behouden. Engeland strijdt weliswaar voor eigen Imperium, maar ook tegen een boze macht: een tegenstander die nooit zijn woord houdt, tractaten niet eerbiedigt, gewetensvrijheid vernietigt, christelijke cultuur vernietigt. Wij kunnen de hand niet toesteken. Ook is dat ontrouw tegenover andere landen. Nederland zou in vazallenpositie komen. Ook een remise-vrede acht hij verwerpelijk.'<sup>1</sup>

Dat laatste was bepaald *niet* het oordeel van van Kleffens, wie het in die tijd nog schortte aan begrip voor het ware karakter van het Derde Rijk, zoals dat door Gerbrandy zo duidelijk onder woorden gebracht was. Uit de dagelijkse overzichten van de Duitse pers die door het *Ministry of Information* gedrukt verspreid werden, had van Kleffens opgemaakt dat in Duitsland veel gepubliceerd werd over een 'Nieuwe Orde' in Europa. Hij stelde er medio juli een nota over op<sup>2</sup>, waarin hij schreef: 'Hitler is niet alleen een veroveraar, maar vooral een revolutionair, bezield met gedachten, die (men moge haar verwerpen) een constructief karakter hebben.' Van Kleffens had, zij het met reserve, uit wat de Duitse pers geschreven had, 'de indruk verkregen dat de Duitsers er niet op uit zijn, andere landen te Nazificeren.' Hoe dat zij, als Duitsland een 'continentaal blok' wilde vormen, was het dan zeker dat het wenste dat Nederland daarin opging? Dat stond voor van Kleffens niet vast. 'Veel zal ten deze afhangen van de afloop van de strijd tussen Duitsland en Engeland.' 'In niet te ongunstige omstandigheden' zou Nederland buiten dat 'blok' kunnen blijven – dat was een primair Engels belang. Nederland was dus voor zijn 'toekomst als zelfstandige staat' op Engeland aangewezen, maar moest toch ook, mede met het oog op de toekomst van Indië, jegens de steeds op hun commerciële belangen bedachte Engelsen ('een natie van *shopkeepers*', schreef van Kleffens) 'op zijn hoede zijn.' Het *politieke* belang dat Engeland bij een onafhankelijk Nederland had, moest onderstreept worden, maar naast dat politieke argument moesten andere argumenten bedacht worden ('op economisch, monetair, financieel en sociaal gebied') – hij nodigde zijn ambtgenoten uit, hem die argumenten te verschaffen.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> A.v., 12 juli 1940 (a.v.). <sup>2</sup> Tekst: a.v., p. 211-12. <sup>3</sup> Van Kleffens' uitnodiging leidde er toe dat door drie ministers nota's geschreven werden: door Steenberghe, door van den Tempel en door Welter. Steenberghe was het eerste klaar. In zijn nota zonder datum (zij is door de Enquêtecommissie ten onrechte op 11 november '40 gedateerd (a.v., p. 221-22)) onderstreepte hij dat het een evident Engels belang was, ook economisch, 'ieder land dat het uit de Duitse invloedssfeer kan losrukken, te steunen . . . Nederland en België zijn onder de eersten'. Engeland zou dat belang evenwel alleen tot gelding kunnen brengen, wanneer het tot een vrede door vergelijk kwam, en Steenberghe was er niet zeker van dat het tot